मर्णः, लग्नको यदि वित्तवान् मृतस्तदास्य पुत्रेण मूलमेव दातव्यं न वृद्धिरिति व्याख्येयम् । यत्र दर्शनप्रतिभूः प्रत्ययप्रतिभूर्वा बन्धकपर्याप्तं गृहीत्वा प्रतिभूर्जातः तत्पुत्रा अपि तस्मादेव बन्धकात् प्रातिभाव्यायातमृणं दद्युरेव । यथाह कात्यायनः "गृहीत्वा बन्धकं यत्र दर्शनेऽस्य स्थितो भवेत् । विना पित्रा धनात्तस्मात् दाप्यः स्यात् तदृणं सुतः" इति । दर्शनग्रहणं प्रत्ययोपलक्षणम् विना पित्रा पितरि प्रेते दूरदेशङ्गते वेति । यस्मिन्नेकप्रतिभू सम्भवस्तत्र कथं दातव्यमित्याह । "बहवः स्युर्यदि स्वांशैर्दद्युः प्रतिभुवोधनम् । एकच्छायाश्रितेष्वेषु धनिकस्य यथारुचि" या० । यद्येकस्मिन् प्रयोगे द्वौ बहवो वा प्रतिभुवस्तदर्णं विभज्य स्वांशेन दद्युः । एकच्छायाश्रितेषु प्रतिभूषु एकस्याधमर्णस्य छाया सादृश्यं तामाश्रिताः एकच्छायाश्रिताः अधमर्णो यथा कृत्स्नद्रव्यदानायस्थितस्तथा दानप्रतिभुवोऽपि प्रत्येकं कृत्स्नदानाय स्थिताः एवं दर्शनप्रत्यये च तेष्वेकच्छायाश्रितेषु प्रतिभूषु सत्सु धनिकस्योत्तमर्णस्य यथारुचि यथाकामम् । अतश्च धनिको वित्ताद्यपेक्षया स्वार्थं यं प्रार्थयते स एव कृत्स्नं दद्यात्तांगतः । एकच्छायाश्रितेषु यदि कश्चिद्देशान्तरं गतस्तत्पुत्रश्च सन्निहितस्तदा धनिकेच्छया स सर्वं दाप्यः मृते तु कस्मिंश्चित् स्वपित्रंशमृद्धिकं दाप्यः। यथाह कात्यायनः "एकच्छायाप्रविष्टानां दाप्योयस्तत्र दृश्यते । प्रोषिते तत्सुतः सर्वं पित्रंशं मृते सति" प्रातिभाव्यर्णदानविधिशङ्का प्रतिभूदत्तस्य प्रतिक्रियाविधिमाह । "प्रतिभूर्दापितो यत्तु प्रकाशं धनिनो धनम् । द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैस्तस्य तद्भवेत्" या०। यदृणं प्रतिभूस्तत्पुत्रो वा धनिकेनोपपीड़ितः प्रकाशं सर्वजनसमक्षं राज्ञा धनिनो दापितो न तद्द्विगुण्यलोभेन स्वयमुपेत्य दत्तम् । यथाह नारदः यद्ऋणं प्रतिभूर्दद्याद्धनिकेनोपपीड़ितः । ऋणिकस्तं प्रतिभुवे द्विगुणं प्रतिदापयेदिति" । ऋणिकैरधमर्णैस्तस्य प्रतिभुवस्तद्द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदातव्यं स्यात् । तच्च कालविशेषमनपेक्ष्य सद्य एव द्विगुणं दातव्यम् वचनारम्भसामर्थ्यात् । एतच्च हिरण्यविषयम् । नन्विदं वचनं द्वैगुण्यमात्रं प्रतिपादयति तच्च पूर्वोक्तकालकलाक्रमाबाधेनाप्युपपद्यते यथा जाते द्विविधानं शुचित्वाबाधेन । अपि च सद्यः सद्वृद्धिकदानपक्षे पशुस्त्रीणां सद्यःसन्तत्यभावान्मूलदानमेव प्राप्नोतीति तदसत् "वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणा परा" इत्यनेनैव कालकलाक्रमेण द्वैगुण्यसिद्धेर्द्वैगुण्यमात्रविधान इदं वचनमनर्थकं स्यात् । पशुस्त्रीणान्तु कालक्रमपक्षे सन्तत्यभावे स्वरूपदानमेव । यदा प्रतिभूरपि द्रव्यदानानन्तरं कियता कालेनाधमर्णेन संघटते तदा संततिरपि सम्भवत्येव यद्वा पूर्वसिद्धसन्तत्या सह पशुस्त्रियोदास्यतीति न किञ्चिद्देतत् । अथ प्रातिभाव्यं प्रीतिदत्तमतश्च प्रतिभुवा दत्तं प्रीतिदत्तमेव न च प्रीतिदत्तस्य याचनात् प्राक्वृद्धिरस्ति यथाह "प्रीतिदत्तं तु यत्किञ्चिद्दद्यते न त्वयाचितम् । याच्यमानमदत्तञ्चेद्दद्यते पञ्चकं शतमिति" । अतश्च प्रीतिदत्तस्यायाचितस्यापि दानदिवसादारभ्य यावत् द्विगुणं कालक्रमेण वृद्धिरित्यनेन वचनेनोच्यत इति । तदप्यसत् अस्यार्थस्याक्षाद्वचनादप्रतीतेः द्विगुणं प्रतिदातव्यमित्येतावदिह प्रतीयते तस्मात् कालक्रमनपेक्ष्यैव द्विगुणं प्रतिदातव्यं वचनारम्भसामर्थ्यादिति सुष्ठूक्तम् । प्रतिभूदत्तस्य सर्वत्र द्वैगुण्ये प्राप्तेऽपवादमाह "सन्ततिः स्त्रीपशुष्वेव धान्यं त्रिगुणमेव च । वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा" या० । हिरण्यद्वैगुण्यवत् कालानादरेणैव स्त्रीपश्वादयः प्रतिपादितवृद्ध्या दाप्याः श्लोकस्तु व्याख्यातएव यस्य द्रव्यस्य यावती वृद्धिः पराकाष्ठोक्ता तद्द्रव्यं प्रतिभूदत्तं स्वादकेन तया वृद्ध्या सह कालविशेषमनपेक्ष्य सद्यो दातव्यमिति तात्पर्यार्थः। यदा तु दर्शनप्रतिभूः संप्रतिपन्ने कालेऽधमर्णं दर्शयितुमसमर्थस्तदा तदन्वेषणाय तस्य पञ्चत्वयं (अवधिभूतम्) दातव्यम् । तत्र यदि दर्शयति तदा मोक्तव्योऽन्यथा प्रस्तुतं धनं दाप्यः "नष्टस्यान्वेषणार्थन्तु देयं पञ्चत्वयं परम् । यद्यसौ दर्शयेत् तत्र मोक्तव्यः प्रतिभूर्भवेत् । काले व्यतीते प्रतिभूर्यदि तं नैव दर्शयेत् । निबन्धं दापयेत्तन्तु प्रेते चैष विधिः स्मृतः" इति कात्यायनवचनात् । लग्नके विशेषनिषेधश्च तेनैवोक्तः । "न स्वामी न च वै शत्रुः स्वामिनाधिकृतस्तथा । निरुद्धो दण्डितश्चैव संदिग्धश्चैव न क्वचित् । नैव कृत्थी न मित्रञ्च नचैवात्यन्तवासिनः । राजकार्यनियुक्तश्च ये च प्रव्रजिता नराः । न शक्तो धनिने दातुं दण्डं राज्ञे च तत्समम् । जीवन्वापि पिता यस्य तथैवेच्छाप्रवर्त्तकः । नाविज्ञातो ग्रहीतव्यः प्रतिभूः स्वक्रियां प्रतीति" सन्दिग्धोऽभिशस्तः । अत्यन्तवासिनो-नैष्ठिकब्रह्मचारिणः । इति प्रतिभूविधिः । धनप्रयोगे द्वौ "विश्वासहेतू प्रतिभूराधिश्च यथाह नारदः । विश्वासहेतू द्वावत्र प्रतिभूराधिरेव चेति" । प्रतिभूर्निरूपितः" मिता०